

מעמדו ההלכתי של שיק והדין כשאבד

הרב חיים בלוך

מבוא	ד. שטר שאבד
א. מעמדו החוקי של שיק	ה. שטר שלא בדרך מלווה שאבד
ב. מעמדו ההלכתי של שיק – סקירה	ו. שטר למוכ"ז שאבד
1. שיטה ראשונה – הוראה לתשלום	1. שיטת צמח צדק
2. שיטה שנייה – תשלום במזומן	2. שיטת גבעת שאול
3. שיטה שלישית – התחייבות	3. שיטת נתיבות המשפט
ג. דיני שטר חוב למוכ"ז ויישומם בנוגע לשיק	4. סיכום
1. מעמדו ההלכתי של שטר למוכ"ז	5. נספח: מקור למחלוקת בין נתיבות המשפט לבין הצמח צדק
2. תשלום למחזיק השטר גם לאחר פירעון החוב	ז. דינו של שיק שאבד
3. יישום בנוגע לשיק בימינו	סיכום

מבוא

שיק הוא אמצעי תשלום נפוץ ביותר. בהבנת מהותו ההלכתית של שיק נחלקו אחרונים. במסגרת זו נסקור את העמדות השונות ונציע דרך חדשה בהבנת מהותו. לאחר מכן, נדון בדינו של שיק שאבד. בנושא זה עסקו רבים וחשובים,¹ ודבריהם עמדו לנגד עיניי וסייעו לי, ועל כך תודתי.²

* הרב חיים בלוך, מכון משפטי ארץ, עפרה; אב"ד בבית הדין "ארץ חמדה – גזית", עפרה.

1. מלבד למקורות המוזכרים להלן, נעזרתי במקורות הבאים: פתחי חושן הלואה ב, לז"ח; עדות שטרות וכמה ענייני טוען ונטען י, ד; הרב צבי שפיץ, משפטי התורה א, עב; הרב ישעיה פלדמן, "שילם בשיק ונגנב השיק מהמוכר", בתוך: פעמי יעקב סב" סג מעמ' קיח; הרב זאב ליטקה, "צ'ק שאבד למקבלו אם יכול לתבוע שוב את נותן הצ'ק", בתוך: דרכי הוראה ו, עמ' 245-246; ד"ר מיכאל ויגודה, "שיק שבוטל בשל כשלון תמורה", אתר משרד המשפטים, בכתובת (נצפה בתאריך כ"ה אייר תשע"ו): www.justice.gov.il/Units/MishpatIvri/HavatDaatNew/62chek_Shebootal2.doc

2. כמו כן תודתי לרב עדו רכניץ שהאיר את עיני בכמה נקודות בסוגיה זו.

א. מעמדו החוקי של שיק

על פי החוק שיק הוא "שטר חליפין", שמשמעו "פקודה ללא תנאי ערוכה בכתב מאת אדם אל חברו, חתומה בידי נותנה, בה נדרש האדם שאליו ערוכה הפקודה לשלם לאדם פלוני או לפקודתו, או למוכ"ז, סכום מסויים בכסף".³ למרות ששיק מנוסח כהוראת תשלום לבנק, במקרה שלא ניתן לקבל את הכסף מהבנק, בין אם מפני שאין כסף בחשבונו של כותב השיק, ובין אם מפני שכותב השיק ביטל אותו – ניתן לגבות את הכסף מאת מי שכתב את השיק.⁴

חשוב לציין שעל פי החוק ביטול שיק הוא עבירה פלילית,⁵ אולם, יש תוקף לביטול והשיק מבוטל.⁶ במקרה שכותב השיק לא קיבל אפילו חלק מהתמורה עבורה נתן את השיק הוא רשאי לבטלו ("כשלון תמורה מלא"), אולם, אם קיבל חלק מהתמורה הוא אינו רשאי לבטל את השיק ("כשלון תמורה חלקי").⁷

מי רשאי לגבות את השיק? על פי החוק, נדרשים שלושה תנאים כדי לגבות שיק: א. אוחו כשורה, ב. בתום לב, ג. בתמורה. להלן הפירוט:

א. אוחו כשורה (סעי' 28 לפקודת השטרות) – הוא מי שקיבל את השיק כדין, להוציא מי שמצא אותו או מי שגנב אותו.

ב. בתום לב (סעי' 29 לפקודת השטרות) – הכוונה שהשיק התקבל מבלי שהייתה למקבל השיק ידיעה על כך שהשיק ניתן לו למרות שהנותן לא רשאי לעשות זאת. למשל, כאשר מוכר קיבל שיק ולא סיפק את הסחורה הוא אינו רשאי להעביר את השיק, ואם המקבל יודע שהסחורה לא סופקה הוא לא יוכל לגבות את השיק.

ג. בתמורה (סעי' 26 לפקודת השטרות) – הכוונה שהמחזיק בשיק נתן תמורה בעדו, להוציא מקרה שבו נתן אותו במתנה.

משמעות החוק טובהר במקרים הבאים:

א. אדם שמצא שיק סחיר או גנב אותו אינו רשאי לגבות אותו, כיוון שאינו אוחו כדין.

ב. אם אדם נתן במתנה שיק שקיבל מאדם אחר, המקבל לא יהיה רשאי לגבות אותו מכותב השיק, כיוון שלא נתן תמורה עבורו.

ג. אדם נתן שיק סחיר בתמורה למוצר שקנה, והמוכר שילם בעזרת השיק לספק שלו עבור סחורה. כעת אם המוכר לא נתן את המוצר לקונה, הקונה יהיה רשאי שלא לשלם למוכר (בשל מה שמכונה "כשלון תמורה"), אולם, הוא יהיה חייב לשלם לספק אם זה יגבה את השיק. זאת, כיוון שהספק אוחו כשורה ובתום לב בשיק, ונתן עבורו תמורה.⁸

3. סעיף 3(א) לפקודת השטרות (נוסח חדש).

4. סעיף 81א(א) לחוק ההוצאה לפועל, התשכ"ז-1967.

5. סעיפים 432, 437(2) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

6. ע"פ סעיף 14(א) לחוק השליחות תשכ"ה-1965.

7. ראו ש' לרנר, דיני שטרות, עמ' 332-334; וראו לדוגמה, ע"א 366/89 פיון אלומניום בע"מ נ' די מטל, פ"ד מה(5) 850.

8. סעיף 37 לפקודת השטרות (נוסח חדש).

לאור כל זאת, ניתן לומר שעל פי החוק לשיק יש מעמד כפול: כחלק מדיני השליחות – שיק הוא הוראה לבנק לשלם לפקודת בעל החשבון, במסגרת זו, ניתן לבטל את השיק וכן הבנק מכבד את השיק במשך שישה חודשים בלבד לאחר התאריך הרשום עליו.

כחלק מדיני שטרות – שיק הוא התחייבות של כותב השיק. במסגרת זו, ניתן לתבוע את כותב השיק גם שנים לאחר התאריך הכתוב על השיק, ובלבד שהמחזיק בשיק אוהז כשורה בתום לב ובתמורה.

ב. מעמדו ההלכתי של שיק – סקירה

באופן כללי ישנן שלוש שיטות בקרב האחרונים בנוגע למעמדו ההלכתי של שיק: א. שיק הוא הוראה לתשלום ולא התחייבות, ב. שיק נחשב כתשלום במזומן, ג. שיק הוא בגדר שטר חוב.

1. שיטה ראשונה – הוראה לתשלום

יש מן האחרונים⁹ שסברו ששיק הוא הוראה לבנק לתת כסף למחזיק בשיק. זאת, כיוון ששיק אינו מנוסח כהתחייבות אלא כהוראה לבנק: "שלמו ל..." או "שלמו לפקודת..." כלומר, באופן פשוט השיק הוא רק הוראה של כותב השיק לבנק לשלם, או מינוי הבנק לשליח לתת מכספו של כותב השיק המופקד בבנק למחזיק בשיק. אם אין לכותב השיק כסף בחשבון, יש לראות בשיק בקשה לבנק שילווה לכותב השיק כסף וייתן אותו למחזיק בשיק. כך כתב למשל בשו"ת עטרת שלמה:

נראה שיש הבדל בין שטר חוב ולבין צ"ק, שבשטר חוב מתחייב החותם בסכום מסויים כפי מה שהוצרך או שברצונו להתחייב לפלוני בן פלוני א"כ יש כאן מעשה התחייבות ושפיר חל החיוב ע"י מסירת השטר לפלוני. אמנם בצ"ק אין בחתימתו של החותם שום התחייבות רק נותן הוראה לבנק לשלם לפלוני סכום זה וזה ואינו רק נתינת הרשאה לפלוני להוציא כסף מחשבונו של החותם וכפי שצויין בהצ"ק "לשלם לפקודת פלוני".¹⁰

בדרך זו צועד גם בשו"ת להורות נתן –

דגדר שטר חוב הוא שכותב השטר מתחייב לשלם ממון זה להמקבל, וכלשון השו"ע (סי' מ') שכתב לו בשטר הריני חייב לך מנה – אבל בטשעק שאינו כותב לשון הריני חייב לך, אלא שכותב להבנק אשר בו הופקד ממונו שישלמו לפלוני סך כך וכך, ודאי דאין זה לשון התחייבות ולא לשון שטר.¹¹

9. ראו: שו"ת שבט הלוי ז, רכב; תורת ריבית, יח, הע' לה (בשם הרב שלמה זמן אוירבך); הרב זלמן נ. גולדברג, "תוקף ההתחייבות למכור בזכרון דברים", תחומין יב, עמ' 295.

10. שו"ת עטרת שלמה, סה.

11. שו"ת להורות נתן, ח, קג.

בהמשך דבריו הוא טוען ששיק אינו שטר התחייבות לא רק בגלל שהוא מנוסח כהוראה לתשלום ("שלמו לפקודת"), אלא גם עקב בעיה מהותית. והיא, שאין אפשרות להתחייב על כסף מסוים שלא נמצא בידי המתחייב –

ואפילו אם היה כותב את הטשעק בלשון התחייבות על המעות שיש לו בבנק, גם כן לא היה מועיל, כיון דהמעות שהוא מתחייב עליה ליתן לחבירו אינה בידו, אלא שהבנק חייב לו מעות על ידי שהפקיד ממונו בבנק, ודין הפקדה זו כהלואה דהרי המעות שבבנק להוצאה ניתנה, נמצא דהמעות אינה בידו כלל אלא שהבנק חייב לו מעות ועל זה לא מהני התחייבותו, וכמבואר בשו"ע חו"מ (סי' קכ"ו ס"ח) שאם לא היה במעמד שלשתן כשאמר לו מנה לי בידך תנהו ללוי, לא קנה ויכול לחזור בו, לא שנא מתנה מרובה לא שנא מתנה מועטת.

כלומר, כיוון שהשיק מתייחס לכסף שהלווה כבר (לבנק), הרי שלא ניתן להמחות את החוב לאדם אחד ללא נוכחות הלווה, מה שמכונה בהלכה "מעמד שלושתן".¹²

מתוך הגדרה זו נגזרות מסקנות הלכתיות, כפי שכתב בשו"ת עטרת שלמה –

אשר לפי זה נראה ברור שע"י מסירת צ"ק לאדם מסויים לא נתחייב מוסר הצ"ק שום דבר להמקבל ויכול לחזור בו ולבטל את הצ"ק ואין על בעל הצ"ק שום תביעה מצד המקבל אם הצ"ק ניתן לו בתור מתנה ורק אם ניתן בתור פרעון חוב אז נשאר על בעל הצ"ק החוב שהוא חייב להמקבל.¹³

כלומר, עצם מתן השיק אינו יוצר התחייבות, ואם לא הייתה התחייבות קודמת (כגון, עקב קבלת סחורה), ניתן לבטל את השיק ולהיפטר מתשלום.

אולם, היו שסברו שאף ששיק הוא הוראה לתשלום לא ניתן לבטל אותו, למעט במקרה שהתמורה כלל לא סופקה (המכונה גם "כשלוך תמורה מלא"), וכך כתבו דיני בית הדין לממונות בירושלים, אולם, הם לא הסבירו את המקור או הסברה לדבריהם:

ואמנם, גם אם צ"ק אינו אלא הוראת תשלום, כיון שכבר מסרו למוכר או לנותן השירות אסור לו לבטל אותו בבנק, שהרי זה כאילו חזר ונטלו ממנו, אלא אם כן המוכר נטל את הצ"ק ולא סיפק לקונה את המקח, אבל אם סיפק לו את המקח אלא שיש לקונה על המוכר טענות ותביעות, אינו רשאי לבטל את הצ"ק.¹⁴

2. שיטה שנייה – תשלום במזומן

אחרונים אחרים סברו שתשלום בשיק דינו כתשלום במזומן, זאת בעיקר על סמך מנהג המדינה שאנשים משלמים בשיק, ושני הצדדים מתייחסים לכך כאילו התקבל כסף. הרב משה פיינשטיין נשאל לגבי אדם שלא עשה פרוזבול, אם מותר לו לגבות חוב. בתשובתו הוא מתייחס למקרה שניתן שיק עם מועד פירעון אחר השמיטה –

12. גיטין יג,ב; שולחן ערוך חו"מ קכו.

13. שו"ת עטרת שלמה, סה.

14. פסקי דין ירושלים דיני ממונות וביורוי יוחסין יא, עמ' שלו.

והנה אם בשעת הלואה נתן הלואה טשעק (=שיק) שלו על זמן דאחר השמיטה הוא כקביעות זמן, ועוד יותר מזה שהוא נחשב גם כתשלומין מאחר שאסור לפסול טשעק בדינא דמלכותא, וכשבטל הטשעק (=השיק) נמצא התחלת חיובו הוא מאחר השמיטה, שבאופן זה אף בזמן הגמ' לא היה משמט.¹⁵

במקום אחר הובא בשם הרב פיינשטיין¹⁶ שיש הבדל בין זמן שהבנק פתוח לזמן שהבנק סגור ולא ניתן לפדות בו את השיק: "אם בקל יכול הפועל להוציאו (את השיק) או להחליפו במעות, דהיינו לקנות מה שצריך או לפרוע חובותיו, ואין צריך להחליפו בבנק וכדומה – אז הוא כממון (ככסף ממש), ואם לאו, חשוב רק שיהיה כסף".¹⁷

בספר הצ'ק בהלכה הביא בשם הרב יעקב ישראל פישר כך:

דצ'ק הוא כנותן לו סכום הנקוב בו, כיון שעומד להיות סחיר מאחד למשנה, ואסור לבטל צ'ק שניתן במתנה.¹⁸

לדבריו, לא ניתן לבטל שיק גם אם הוא ניתן במתנה. בספר הצ'ק כהלכתו הוסיף והסביר את שיטתם, כיוון שניתן לממש את השיק בבנק, שלא באמצעות כותב השיק, ואסור לו לבטל את השיק. מה גם שבגלל סחירותו השיק נחשב כבעל ערך וניתן להוציאו בשוק בקלות, ולכן, שיק נחשב כבעל ערך כספי ולא רק כהתחייבות.

נימוק נוסף לכך שמסירת שיק נחשבת כתשלום במזומן הוא מצד המנהג. כך הובא בשם הרב יוסף ש. אלישיב בכמה ספרים. למשל, בספר מכירת חמץ כהלכתו כתב –

ושמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א שנתנית שיק והמחאה ג"כ נידון כתשלום ממון מצד סיטומתא ומנהג הסוחרים.¹⁹

וכן כתבו בפסקי דין ירושלים:

אמנם מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א השיב (ביום ד תשרי תשס"ז) שצ'ק נחשב ככסף מזומן, וכשם שבכסף מזומן ששילם למוכר נחשב ששילם אף על פי שהמוכר לא השתמש בכסף, כך בצ'ק.²⁰

באופן דומה כתב הרב עזרא בצרי:

היו לו מעות מופקדות בבנק ורצה ליתנם למישהו, מעיקר הדין הרי זה כחוב ונקנים רק במעמד שלשתן, וכמ"ש בח"א מהספר הנ"ל, מכל מקום כיון שפשט המנהג להקנותם ע"י מתן צ'ק, המנהג עיקר והנותן צ'ק לחבירו הקנה לו מעותיו.²¹

15. שו"ת אגרות משה חו"מ ב, טו.

16. הרב אפרים ברנשטיין, מילוי דנזיקין א, עמ' קכב.

17. בדומה לכך כתב בספר פתחי חושן שכירות, ט, הע' לו.

18. הרב פנחס מנחם לפשיץ, הצ'ק בהלכה (מהדורה קמא), עמ' צא.

19. הרב שמואל אליעזר שטרן, מכירת חמץ כהלכתו (תשנ"ט) טו, הע' ז.

20. פסקי דין ירושלים דיני ממונות וביורוי יוחסין יא, עמ' שפא.

21. הרב עזרא בצרי, דיני ממונות ג, עמ' צ.

בדרך דומה הלך הרב צבי יהודה בן-יעקב²² שכתב ששיק פירושו הקנאת הפיקדונות של כותב השיק הנמצא בבנק, למקבל השיק. ולכן, לאחר מתן השיק לא יוכל כותב השיק לחזור בו.

3. שיטה שלישית – התחייבות

ישנם אחרונים²³ שסברו ששיק יוצר התחייבות של כותב השיק, ובנוסף יש בו הוראה לבנק לפרוע את חובו של כותב השיק. כך למשל כתב בשו"ת מנחת יצחק שדינו של שיק כדין שטר למוכ"ז:

והנה פשיטא דטשעקען הנהוג בזמן הזה, ואף וועקסלען (=שטרי חוב) הנהוג, אף אם כתוב בו שם המלוה, אבל כפי החוק, אם כותב המלוה שמו על צד הב', ומוסרו לאחר, אז הוי כמו שהוא המלוה, דינו כמו שהיה כתב לכל מי שמוציאו.²⁴

דהיינו, למרות שעל השיק נרשם שמו של המקבל, כיוון שהמקבל יכול לחתום על השיק ולהסב אותו לאחר, הרי שהתחייבות היא לכל מי שיוציא את השיק (למוכ"ז), המכונה בהלכה "ממרני". להלן נרחיב בביאור דיני שטר חוב למוכ"ז כיוון שיש בו דמיון ניכר לחוקים העוסקים בשיקים ולמקובל בשוק.

ג. דיני שטר חוב למוכ"ז ויישומם בנוגע לשיק

1. מעמדו ההלכתי של שטר למוכ"ז

בעניין שטר למוכ"ז כתב בספר נימוקי יוסף –

אמר המחבר: ושטר שכתוב בו שנתחייב לכל מוציא אותו בב"ד כשר וגובה בו המוציא... ומיהו שטר זה כל שהוציאו אחר ופרעו לו ועשה ממנו שובר נמחל שעבודו לכל אדם שיוציאו מכאן ואילך שלא נתחייב זה אלא במנה בלבד מפי רבינו הר"ם והריטב"א ז"ל.²⁵

כלומר, אם אדם התחייב במפורש לשלם לכל מי שיחזיר בשטר – הרי שהתחייבות תקפה וניתן להעביר אותו מיד ליד והמתחייב יצטרך לשלם לכל מי שיתבע אותו. בנוסף, הרמ"א כתב:

יש אומרים דשטר שכתוב בו: אני משעבד לך ולכל מי שמוציאו, נקנה בחליפין או במסירה בלא כתיבה.²⁶

22. הרב צבי יהודה בן יעקב, "השיקים – תוקפם והליכותם", תחומין יג, עמ' 422-470; הנ"ל, משפטיך ליעקב א, עמ' שא-שמח.

23. שו"ת מנחת יצחק, ה, קיט"ק; ז, קלא; תשובות והנהגות, ג, תסב; פסקי דין ירושלים לדיני ממונות ב, עמ' ב.

24. שו"ת מנחת יצחק ה, קיט.

25. נימוקי יוסף בבא בתרא פא, בדפי הרי"ף, ד"ה אמר המחבר ושטר.

26. רמ"א חו"מ טו, א.

דהיינו ניתן להסב שטר למוכ"ז במסירה ואין צורך לעמוד בכללי ההלכה העוסקים במכירת שטרי חוב (המחאת חיובים). האחרונים²⁷ נימקו זאת במנהג הסוחרים. אלא שנחלקו אחרונים בשאלה האם ניתן לגבות שטר חוב למוכ"ז לאחר שהשטר הגיע לידי שלא כדין.

הש"ך סבר שאדם יכול לתפוס שטר למוכ"ז מבעל חובו:

משמע היכא דהיה יכול לטעון לקוח הוא בידי ולא היה צריך כתיבה כגון בממרמ"ת שלנו וכהאי גוונא (=בכגון זה), נאמן לומר למשכון תפסתים במיגו דלקוח.²⁸

כלומר, אין צורך לקבל את השטר למוכ"ז מידי המחזיק בו מרצונו. ככל הנראה הש"ך סבר ששטר למוכ"ז הוא התחייבות כלפי כל העולם, ובלבד שיוצג שטר, ולכן גם אם השטר הגיע לידי המחזיק בו בכוח, ניתן לגבות בעזרתו.

לעומת זאת, קצות החושן סבר שרק מסירה מודעת של שטר חוב למוכ"ז מועילה, אולם, אם אדם מצא שטר חוב למוכ"ז הוא אינו רשאי לגבות את החוב הכתוב בו:

ובממרנ"י שלנו נהי דכתיבה לא בעי מסירה בעי, וכיון דלא הוי דעת אחרת מקנה הזוכה בממרנ"י דהפקר לא מהני.²⁹

מסיבה זו גם תפיסה של שטר למוכ"ז לא תועיל, כיוון שצריך "דעת אחרת מקנה".³⁰ על פניו, שיטתו היא שמסירה היא מכירת הזכויות שבשטר ולכן ללא הסכמה של בעל השטר לא ניתן להעביר את הזכויות שלו. יש לציין שלכאורה ישנה סתירה בדברי נתיבות המשפט, שבמקום אחד חלק על קצות החושן,³¹ ובמקום אחר³² פסק כמותו (וראו בהערה³³ לאחרונים שדנו בעניין).

2. תשלום למחזיק השטר גם לאחר פירעון החוב

בסוף דבריו כתב נימוקי יוסף שאם המתחייב שילם למי שהחזיק בשטר, והמחזיק כתב קבלה על התשלום, לא ניתן יהיה לגבות שוב את השטר מהמתחייב. דין זה הובא להלכה על ידי הרמ"א:

...וכן שטר שכתוב בו: פלוני חייב לפלוני או לכל מי שמוציאו, חייב לשלם לכל מי

שמוציאו. ודוקא שבא מחמת אותו פלוני, אלא אם כן כתוב בפירוש: בין בא מחמתו

או שלא מחמתו. ואם נכתב שובר משום אדם על שטר זה אחר כך, שום אדם לא

27. נתיבות המשפט נ, א; ראו אחרונים נוספים שהביא בשו"ת מנחת יצחק ה, קיט.

28. ש"ך חו"מ סד, ג.

29. קצות החושן סו, יג.

30. קצות החושן סד, א; קד, ז.

31. נתיבות המשפט סד, א.

32. נתיבות המשפט קד, ד.

33. בספר משובב נתיבות סד, עמד על סתירה זו. וראו בית יהודה (לנדא), סד, שחילק בין שני המקורות, ובספר טבעת החושן, סד, דחה דבריו והסביר את נתיבות המשפט באופן אחר.

יוכל לגבות בו. ואם כתב בשטר שמשעבד עצמו נגד המוציא שטר חוב זה עליו, אף על גב שידוע שלא היה חייב לו מעולם, מכל מקום חייב לשלם לו, דהרי מכל מקום נשתעבד נגדו.³⁴

לכאורה דין זה קשה, מדוע שובר שכתב מאן דהו, שכלל לא ברור שהשטר היה אי פעם בידו, יפטור את המתחייב מלשלם למי שמוציא את השטר? ואפילו אם כותב השובר טוען שהוא בא מכוחו של זה שקיבל את השטר, איך זה מועיל לחייב מי שמחזיק בשטר כעת? הסמ"ע³⁵ ביאר שדברי הרמ"א מוסבים על הנוסח השני המובא ברמ"א: "שמשעבד עצמו נגד המוציא שטר חוב זה עליו", ללא אזכור של שם כלשהו. במקרה כזה, כל קבלה תבטל את השטר. אולם, במקרה שהנוסח הוא התחייבות לאדם מסוים ולכל מי שיבוא מחמתו, לא תוכל קבלה לבטל את זכותו של מי שכתוב בשטר.

הש"ך צמצם את הפטור של המתחייב לשלם כאשר נכתב שובר רק למקרה שקונה השטר היה מודע לכך שכבר נכתבה קבלה, אבל אם הוא טוען שהוא קנה את השטר מבלי לדעת שכבר נכתבה עליו קבלה, המתחייב חייב לשלם לו פעם נוספת:

ונו"ל, דהא דמהני שובר משום אדם על שטר שנכתב סתם לכל מי שמוציאו, היינו כשידע זה שקנהו אח"כ שכתב לו שובר עליו... אבל אם זה שקנהו טוען שלא ידע שפרע למלוה הראשון ולא ידע משובר זה, נהי דלא נתחייב אלא במנה אחד בלבד, מ"מ הוה ליה כאילו נתחייב לו מתחילה, ומה שפרע למלוה הראשון איהו דאפסיד אנפשיה שפרע לו ולא כתב שובר ע"ג השטר עצמו והאמינו... וכן המנהג בזמנינו שקונין ממרנו"ת זה מזה, ואילו היה הממרנו"י בטלה בזה לא היה שום אדם קונה שום ממרנו"י, דהיה חושש שמא פרע לו בעדים או שמא נתן כתב ידו בעדים שפרע לו.

ותו, דהיכא דלא ידע ה"ל כלקח חפץ מחבירו ונודע אח"כ שהוא גניבה בידו ואינו שלו, דמ"מ צריך להחזיר לו מעותיו משום תקנת השוק וכדלקמן סימן שנו" [סעיף ב'], וה"ה הכא. ואף על גב דכתבו הרא"ש [בתשובה כלל ע"ט סי' ה'] והטור והמחבר לקמן סימן ס' [טור סעיף ז' ומחבר] סוף סעיף א', דלא שייך בשטרות תקנת השוק דלא שכיח, היינו בסתם שטרות דעלמא, אבל בממרנות שבזמנינו דשכיח טובא שקונין זה מזה יותר מן המטלטלים, פשיטא דשייך תקנת השוק.³⁶

הש"ך מביא לכך שני טעמים, שיש ביניהם נפקות:

א. אם כתוב בשטר שהכותב מתחייב לכל המוציא, הרי שהתחייבות זו כוללת גם את האפשרות לשלם פעמיים עבור אותו שטר. ע"פ נימוק זה יש לשלם למחזיק את מלוא הסכום הכתוב בשטר. נימוק זה תואם את שיטת הש"ך שגם תפיסה של שטר למוכ"ז מועילה, זאת, כיוון שמהותו של שטר למוכ"ז היא התחייבות לכל העולם, ובתנאי שיוצג שטר. לפיכך, ייתכן מצב של פירעון כפול.

34. רמ"א חו"מ נ, א.

35. סמ"ע נ, ד.

36. ש"ך חו"מ נ, ז.

ב. כאשר אדם קנה את השטר מבלי לדעת שהוא כבר נפרע ונכתבה עליו קבלה, הרי שעומדת לו תקנת השוק. על פי תקנה זו, המבוארת בשולחן ערוך,³⁷ מי שקנה בתום לב מגנב, זכאי לקבל בחזרה את התמורה שהוא שילם עבור הגניבה. ע"פ נימוק זה יש לשלם למחזיק רק את מה ששילם עבור השטר.

התומים³⁸ תמה על דברי הש"ך: איך ניתן לגבות בשטר זה למרות שכתוב בו "כל המוציא", הרי נמחל שיעבודו? אמנם הש"ך³⁹ פסק שבשטר בכתב יד המתחייב (ללא עדים) ניתן לשוב ולהשתמש לאחר שכבר נפרע. אולם, זהו דווקא אם הלווה עצמו חזר ונתן אותו לידי המלוה. אך כאשר שטר נפרע, כל עוד שלא ניתן מחדש מידי הלווה, הרי הוא "כחספא בעלמא", ואין אפשרות לשוב ולגבות בו. בנוסף לכך לדבריו לא שייכת כאן תקנת השוק, אלא אם כן יש תקנה מיוחדת על כך.

התומים לא נימק את ההבחנה בין תקנת השוק בגניבה לבין המקרה כאן, אך קצות החושן⁴⁰ הוכיח מהמהר"ם אלשיך⁴¹ שכאשר החפץ הנגנב כבר הגיע חזרה לידי בעליו, אין תקנת השוק. אם כן, כאן שהלווה מוחזק בנכסיו, ומוציא השטר תובע ממנו שיוציא כסף בגלל השטר המצוי בידו, אין בזה תקנת השוק, ואינו חייב לשלם.

נתיבות המשפט כתב שיש לקבל רק את הנימוק של תקנת השוק:

ובתומים [ס"ק ו] הכריע דאין ממש בטעם הראשון שכתב הש"ך, וכן עיקר דאין צריך להחזיר רק הדמים שנתן מפני תקנת השוק כמ"ש הש"ך בטעם השני.⁴²

כיוון שהחויב מבוסס על תקנת השוק יש לשלם למחזיק רק את מה ששילם עבור השטר ולא את כל הסכום הכתוב בשטר.

3. יישום בנוגע לשיק בימינו

בעקבות דיני שטר חוב למוכ"ז פסק בשו"ת מנחת יצחק שבימינו יש לשלם את כל הסכום בשיק כיוון שזה חוק המדינה:

אמנם כהיום הזה, כיון דפסקינן בזה דדינא דמלכותא דינא, הרי נודע כעת הדינא דמלכותא, דמחויב הלוה לשלם לכל המוציא כל הסכום הנכתב בתוכו, ואינו מועיל שום טענה שיש לו מי שנתן לו הממרני.⁴³

על פי שיטתו, יש לקבל את חוק המדינה כפי שהוא, ואף יש בו דמיון ניכר לתקנת השוק שמעניקה הגנה למי שהגיע לידו שטר חוב למוכ"ז בתום לב, כדין (מקביל ל"אוחז כשורה")

37. שולחן ערוך חו"מ שנו, ב.

38. תומים נ, ו.

39. ש"ך חו"מ מח, ב.

40. קצות החושן נ, ב.

41. שו"ת מהר"ם אלשיך, קכד.

42. נתיבות המשפט חידושים נ, ו.

43. שו"ת מנחת יצחק ה, קב.

ולאחר תשלום תמורה. להלכה, שיטה זו מסתברת מאוד, כיוון שאדם שכותב שיק יודע את החוק ואת המנהג, ולכן מתחייב לשלם בהתאם למקובל.

ד. שטר שאבד

כעת נדון בשאלה משיקה: מה הדין במקרה שאדם שילם עבור סחורה שקיבל בשיק, וכעת המוכר טוען שהשיק אבד – האם על הקונה לשלם שוב? נדון בשאלה זו על בסיס ההנחה שמעמדו של שיק כדין שטר למוכ"ז.

במקרה שמלווה בא לתבוע את חובו, אך אינו מחזיר את השטר המצוי בידו, הלווה פטור מלהחזיר החוב, ואפילו אם טענתו השטר כרגע לא בידו.⁴⁴ אך במקרה שלטענת המלווה השטר אבד, טענת הלווה שאינו מוכן לפרוע בלי לקבל את שטרו, אינה מתקבלת כיוון שיש פתרון לכך, וזאת ע"י כתיבת קבלה – ובלשון הגמרא: שובר.

כך הכריעה הגמרא במחלוקת בין רב ושמואל לבין רבי יוחנן וריש לקיש –

כי הא דרב יצחק בר יוסף הוה מסיק ביה זוזי ברבי אבא, אתא לקמיה דרבי חנינא בר פפי, אמר ליה: הב לי זוזיי, אמר ליה: הב לי שטראי ושקול זוזך, אמר ליה: שטרך אירכס לי, אכתוב לך תברא; אמר ליה, הא רב ושמואל דאמרי תרוייהו: אין כותבין שובר! אמר: מאן יהיב לך מעפריה דרב ושמואל רמינן בעיינין, הא רבי יוחנן והא ריש לקיש דאמרי תרוייהו: כותבין שובר. וכן כי אתא רבין אמר רבי אילעא: כותבין שובר.

ומסתברא דכותבין שובר, דאי סלקא דעתא אין כותבין שובר, אבד שטרו של זה – יאכל הלה וחדיד? מתקיף לה אביי: ואלא מאי? כותבין שובר, אבד שוברו של זה – יאכל הלה וחדיד? אמר ליה רבא: אין, עבד לזה לאיש מלוה.⁴⁵

כלומר, רב ושמואל סברו שלא ניתן לחייב את הלווה להחזיר את ההלוואה ללא קבלת השטר גם אם המלווה מוכן לתת לו קבלה. לעומת זאת, ריש לקיש ורבי יוחנן סברו שניתן לחייב את הלווה להחזיר את חובו בתמורה לקבלה.

מסקנת הגמרא היא כדעת האחרונים, כיוון שאין זה הוגן שהלווה לא ישלם את חובו רק בגלל שהמלווה איבד את השטר. על כך שאלה הגמרא שאין זה הוגן לחייב את הלווה לשמור את הקבלה, ולהסתכן בכך שאם יאבד את הקבלה הוא עלול להיבצע על ידי המלווה לשלם שוב. הגמרא השיבה בפסוק ש"עבד לוה לאיש מלווה",⁴⁶ כלומר, שאין שוויון בין המלווה ללווה. לכן, על הלווה לשאת בסיכון. וכך נפסק להלכה:

הבא לפרוע חובו, ואמר המלוה: אבד לי השטר, אין הלוה יכול לומר: לא אפרע לך עד שתחזיר לי שטרי, אלא הרי זה יכתוב לו שובר, ויפרע לו כל חובו. ויש ללוה להחרים סתם על מי שכובש שטרו וטוען שאבד.

44. שולחן ערוך חו"מ, נד, ג.

45. בבא בתרא קעא, ב.

46. משלי כב, ז.

ואם טען הלווה טענת ודאי ואמר: השטר אצלו ועתה הניחו בכיסו, ישבע המלווה היסט שאבד השטר, ואח"כ יפרע חובו ויכתוב שובר.⁴⁷

כלומר, חובת הלווה לשלם למרות שהמלווה לא מחזיר לו את השטר. כאשר הלווה איננו יודע האם השטר נמצא בידי המלווה הוא רשאי להטיל קללה כללית (חרם סתם) על כל מי שמחזיק שטר ואינו מחזיר לו. כאשר הלווה טוען שהוא יודע שהשטר נמצא בידי המלווה הוא רשאי לדרוש מהמלווה להישבע שבועה קלה (היסת) שהשטר איננו תחת ידו, ולאחר שיישבע המלווה ישלם הלווה.

ה. שטר שלא בדרך מלווה שאבד

כעת נשאלת השאלה האם קביעה זו, שעל החייב לפרוע את החוב תמורת קבלה ללא קבלת השטר בחזרה, היא דווקא בהלוואה, שם קיימת הסברה של "עבד לווה", או שמא גם בחוב שלא בדרך מלווה? מה הדין למשל, אם אדם נתן לחברו שטר חוב בתמורה לקניין, והשטר אבד, האם יוכל המוכר לתבוע מהקונה לשלם לו תמורת קבלה?

לכאורה, החיוב של הלווה לשלם בתמורה לקבלה הוא רק כאשר המלווה עשה לו טובה, ולכן הלווה השתעבד לו. לעומת זאת, בחובות אחרים, בהם לכל צד יש רווח והפסד, כגון בקניין, לא ניתן לחייב את החייב לפרוע את החוב מבלי לקבל בחזרה את שטר החוב.

אולם, מהראשונים עולה שהם הבינו שהביטוי "עבד לווה לאיש מלווה" בהקשר הזה, הוא מליצה בעלמא, וגם בחוב שלא בדרך הלוואה, מחייבים את הלווה לפרוע את החוב בתמורה לקבלה ללא קבלת השטר החזרה.

כך עולה מסוגיית הגמרא שקובעת שאישה שהתגרשה או התאלמנה גובה את הכתובה גם ללא החזרתה לבעל או ליורשיו. הגמרא מקשה שבמקרה כזה שהאישה גובה ללא כתובה, יש חשש שהנתבעים יגיעו לידי הפסד, אם האישה תציג את הכתובה ותתבע אותם שוב. על חשש זה משיבה הגמרא – "אמר רבי אבהו: זאת אומרת כותבין שובר".⁴⁸ כלומר במקרה שהאישה גובה את דמי הכתובה ללא שטר הכתובה, היא צריכה לכתוב שובר לבעלה או ליורשיו, כך שאין חשש שהיא תגבה שוב.

הראשונים הסיקו מסוגיה זו שהוא הדין בכל חוב, ואין מדובר על דין ייחודי שנועד להגן על האישה. וכך כתבו התוספות על הסוגיה:

אף על גב דפרק גט פשוט (בבא בתרא קע"א, ב, ושם) מפרש טעמא דמאן דאמר כותבין שובר משום ד'עבד לוה לאיש מלווה', לאו דוקא לוה אלא הוא הדין בכל חוב כמו כתובה דהכא ושטרי מקח דאמר התם דכותבין שובר.⁴⁹

וביתר ביאור כתב הרשב"א:

47. שולחן ערוך חו"מ נד, ב.

48. כתובות טו, ב.

49. תוספות שם, ד"ה כותבין שובר.

ופרקין אמר רב אבהו זאת אומרת כותבין שובר. ואף על גב דאמרינן התם בשילהי גט פשוט טעמא דמאן דאמר כותבין שובר משום ד'עבד לזה לאיש מלוה', לאו עיקר טעמא הוא אלא מילתא בעלמא הוא דקאמרינן התם. ועיקרה משום דלא יאכל הלה וחדו, דחשש אבידת שובר אינו בריא ועוד שידע זה שנאבד ויתבענו מילתא רחיקתא היא, אבל אי לא כתבינן נמצא זה מפסיד מעכשיו בבירור.⁵⁰

כלומר, הטעם של "עבד לוה" הוא בגדר מליצה "מילתא בעלמא", והטעם העיקרי הוא שלא מסתבר שהחייב ירוויח מכך שהזוכה איבד שטרו. הוא מוסיף שההפסד של בעל החוב הוא ודאי, ואילו החשש של החייב מגבייה כפולה הוא רחוק, כיוון שכדי שהחייב יבוא לידי הפסד צריך שהוא יאבד את הקבלה, בנוסף צריך שבעל החוב יידע שהחייב איבד את הקבלה כדי לתבוע אותו שנית. זהו חשש רחוק שלא צריך לחשוש לו. אם כן, החיוב לפרוע את החוב תמורת קבלה קיים בנוגע לכל החובות.

ו. שטר למוכ"ז שאבד

כעת יש לבחון מה הדין בשטר למוכ"ז שאבד. ייחודו של שטר זה בכך שגם אחרים, מלבד מי שקיבל אותו, יכולים לגבות בעזרתו. זאת, הן במקרה שהשטר אבד ומישהו מצא אותו, והן במקרה שמקבל השטר העביר את השטר למוכ"ז לאחר ושיקר לחייב שהשטר אבד. האם גם במקרה כזה, כתיבת שובר ע"י התובע, תספיק כדי לחייב את המתחייב לשלם את הנקוב בשטר?

שאלה זו נידונה באחרונים בנוגע לשטר "ממרני" שהוא כאמור שטר למוכ"ז מבלי לציין את שם בעל החוב, כך שניתן להעביר אותו מיד ליד וכל המוציאו יכול לתבוע את פירעונו מהמתחייב. בפתחי תשובה⁵¹ הובאו כמה תשובות המתייחסות למקרים מעין זה, נדון בהן.

1. שיטת צמח צדק

בשו"ת צמח צדק דן באדם שנתן לחברו כתשלום שטר למוכ"ז, ומקבל השטר איבד אותו, ובכל זאת הוא רוצה לגבות את חובו מכותב השטר. כותב השטר מעלה חשש שהשטר יימצא והמוצא יגבה ממנו על סמך שטר זה פעם שנייה.

השואל כתב שפעמים רבות במקרים דומים נהגו שבית הדין מכריז שמי שמחזיק בשטר האבוד יביא אותו לבית הדין תוך שלושים יום, ואם לא יעשה כן יתבטלו זכויותיו. אם לא הגיע אדם תוך שלושים יום, ונותנים בידי הלזה אישור על כך שהשטר בטל, ואז הוא מחויב לפרוע את החוב למקבל השטר, וזה כותב לו קבלה. אולם, כותב השטר טוען שלא די בפתרון זה, כיוון שיש חשש שמחזיק השטר יוכיח שלא שמע על ההכרזה ולכן הוא זכאי לגבות את החוב הכתוב בשטר.

50. רשב"א שם, ד"ה ופרקין.

51. פתחי תשובה ח"מ נד, א.

לכן הוא דורש שהמלווה יתחייב שאם יתבע כותב השטר לשלם את החוב פעם נוספת על סמך השטר, אזי מקבל השטר יפצה את כותב השטר על תשלום כפול. בניגוד לכך, מקבל השטר מוכן לתת רק קבלה רגילה על קבלת התשלום.

בשו"ת צמח צדק הכריע כך:

אם אין ידוע שהשטר היה ביד זה שאמר שאבד שטרו שאז שובר ממנו לא מהני כדפירשתי וא"כ חששא קרובה היא שמא ימצאנו אחר ויגבה מן הלוה אז אין הלוה צריך לשלם למלוה עד שיקבל עליו אחריות הפסד הלוה אם יצטרך לשלם שנית.⁵²

דהיינו, קבלה כנגד שטר חוב למוכ"ז מועילה רק אם יש ראייה שהשטר היה בעבר בידי מי שכתב את הקבלה, ואז לא ניתן לגבות פעם נוספת בעזרת שטר זה. אבל אם לא ידוע שהשטר היה בעבר בידי מי שכתב הקבלה, אזי כותב השטר לא צריך לשלם למקבל השטר עד שהאחרון יתחייב לפצות את הראשון על כל נזק אפשרי, ובכלל זה, על מקרה בו כותב השטר יאלץ לפרוע שוב את השטר.⁵³

2. שיטת גבעת שאול

בשו"ת גבעת שאול חלק על הצמח צדק והקל עם התובע. הוא כתב שאם כותב השטר מודה שהשטר ניתן למי שתובע אותו כעת – עליו לשלם לו בתמורה לקבלה, למרות שהוא אינו מקבל את השטר בחזרה. זאת, גם אם לתובע אין ראייה שהשטר היה בידו, והוא מסתמך על הודאת כותב השטר. וכך הוא כותב:

מכל מקום ראוי הוא שהלוה ישלם לו ויקח ממנו שובר, משום דטפי יש לחוש על פסידא דמלוה יותר משל לזה.⁵⁴

בהמשך הוא משיב לטענות הצמח צדק, בהקשר זה נזכיר רק את טענת הצמח צדק שהסיכון לנזק לכותב השטר הוא גבוה (ברי). על כך השיב גבעת שאול שהסיכון לכותב השטר איננו גבוה, שהרי אם יוציא מאן דהו את השטר ויטען שהוא קיבל אותו מידי כותב השטר, יוכל כותב השטר לטעון "פרעתי" ואז יצטרך המחזיק בשטר להישבע – ומי יאמר שאכן יישבע לשקר?! גם אם יש נאמנות בשטר הפוטרת את המחזיק משבועה, עדיין יוכל כותב השטר להשביע את המחזיק בשטר שבועת היסת לאחר שישלם. ולכן מסקנתו היא שעל כותב השטר לפרוע את החוב (אחרי ההכרזה הנ"ל), ומקבל השטר ייתן לו קבלה.

52. שו"ת צמח צדק, י.

53. בשו"ת חמדת שלמה (ליפשיץ) סי' א"ב, דן בעניין זה עם רבי עקיבא איגר, ולמסקנה שניהם מסכימים לדברי הצמח צדק.

54. שו"ת גבעת שאול (לומז'), כה.

3. שיטת נתיבות המשפט

גם נתיבות המשפט⁵⁵ חולק על הצמח צדק, אולם, הוא הקל דווקא עם הנתבע. ראשית, לדעתו קבלה תועיל לכותב השטר רק אם יש ראייה שהיא ניתנה לו מאדם שכתב את הקבלה בעת שהשטר היה בידו.⁵⁶ אפילו במקרה שעדים ראו את השטר בידי אדם מסוים זמן קצר לפני כתיבת הקבלה, אותו אדם לא יוכל לפטור בקבלה שכתב את כותב השטר. זאת, כיוון שיש חשש שבינתיים כותב השובר מכר או מסר את השטר לאחר. בנקודה זו הוא חולק על הצמח צדק שכתב שדי בכך שיש ראייה שכותב הקבלה החזיק בעבר בשטר, לאו דווקא בעת כתיבת הקבלה.

נתיבות המשפט חולק על הצמח צדק בנקודה נוספת: לדעתו הפתרון היחיד שישנו כדי להגן על כותב שטר במקרה שנטען שהוא אבד, הוא כתיבת קבלה. לכן, במקרים בהם לא די בקבלה, כגון בשטר למוכ"ז, לא ניתן לחייב את כותב השטר לפרוע בתמורה לקבלת התחייבות לפיצוי במקרה של תביעה חוזרת. כיוון שכותב השטר יכול לומר שאינו סומך על ההתחייבות, והוא חושש שיגיע לידי הפסד.

4. סיכום

לסיכום, בנוגע לשטר למוכ"ז שאבד, ובעל החוב תובע מכותב השטר לשלם, נחלקו אחרונים:

לדעת גבעת שאול על כותב השטר לשלם לאחר הכרזה שמי שמחזיק בשטר שיתבע אותו כעת, ובתמורה לקבלה מבעל החוב.

לדעת הצמח צדק על כותב השטר לשלם בתמורה לקבלה ובלבד שיש לבעל החוב ראייה שהשטר היה בידו בעבר, כמו כן, על בעל החוב להתחייב לפצות את כותב השטר במקרה של תביעה חוזרת.

לדעת נתיבות המשפט לא ניתן לחייב את כותב השטר לשלם אפילו תמורת קבלה והתחייבות לשיפוי במקרה של תביעה חוזרת.

5. נספח: מקור למחלוקת בין נתיבות המשפט לבין הצמח צדק

ניתן לומר שמחלוקת האחרונים תלויה במחלוקת הסוגיות. מהסוגיה שהבאנו לעיל משתמע שחובת החייב לשלם גם ללא קבלת שטר החוב נובעת מהנימוק "יאכל הלה וחדיו", כלומר לא ייתכן שלוהה שחייב כסף, יימנע לפרוע את חובו גם כאשר יש סיכון לתשלום כפול.

⁵⁵ נתיבות המשפט נ, ה.

⁵⁶ נתיבות המשפט הוכיח את שיטתו מתוך דברי הנימוקי יוסף שהובאו לעיל, שכתב "כל שהוציאו אחד שטר ופרע לו עושה לו שובר", משמע שצריך שיוציאו את השטר בזמן הפירעון. אלא שניתן לדחות את ראייתו ולומר שאין הכרח שמה שכתב הנמוקי יוסף "ופרע לו" כוונתו מיד, סמוך למה שכתב בהמשך – "כל שהוציאו אחד שטר", כלומר, ייתכן שהוציאו את השטר בזמן מסוים ואחר כך ראו שפרע את השטר, ואז הוא יכול לכתוב קבלה ולפטור את כותב השטר מתביעה חוזרת. זאת, למרות שבזמן הכתיבה כבר אין ראייה שהשטר בידו.

לעומת זאת בסוגיה שלפני כן⁵⁷ משמע אחרת. מובאת שם ברייתא שבה נאמר שאם הקונה טען שאיבד את שטר הקניין על קרקע שקנה, והעדים מעידים שניתן שטר על כך, אפשר לכתוב לו שטר חדש, אך ללא "אחריות". כלומר אם יגבו מהקונה את השדה בגלל חוב של המוכר, הוא לא יוכל לחזור למוכר או ללקוחות שלו, ולגבות מהם את דמי הקנייה של הקרקע. השמטת האחריות מסלקת את החשש שהקונה משקר ובידיו שני שטרות מכר, זאת, כיוון שלא יוכל לגבות את החוב פעמיים.

בהמשך,⁵⁸ מסקנת הגמרא שגם אם ייכתב למוכר "שובר" שבו ייכתב שכל שטרות המכר בטלים חוץ מהשטר החדש, לא די בכך. זאת, כיוון שאם יגבו מהקונה את הקרקע בחובו של המוכר, אזי הקונה יוכל לגבות את דמי הקנייה מהמוכר על סמך השטר האחרון, ועל סמך השטר הראשון הוא יגבה מ"לוקח שני", כלומר, ממי שקנה שקנה קרקע מהמוכר. ואף שהלוקח השני יתבע את המוכר, יש חשש שבינתיים הקונה "שמיט ואכיל פירי", כלומר בינתיים עד שהעניין יתברר הקונה יאכל פירות מהשדה שגבה שלא כדין ולא תהיה דרך להוכיח כמה אכל.

משמעות הדברים היא שהמוכר ייפטר מ"אחריות" (ההתחייבות שלו לשפות את הקונה במקרה שהקרקע תיגבה מהקונה בחובו של המוכר) בגלל החשש שהקונה יגבה פעמיים. דהיינו, כאן גבר החשש מגבייה כפולה על זכותו של הקונה לקבל את המגיע לו.

אמנם, הרשב"ם עמד על הסתירה בין הסוגיות ותירץ באופן כזה שבו לא ניתן לראות במחלוקת הסוגיות מקור למחלוקת האחרונים:

וקשה גזל הנאכל אבל גבי שטרי מלוה כותבין שובר דליכא למימר הכי כדמפרש לקמן ואזיל.⁵⁹

כלומר, במקרה שיש חשש לגבייה כפולה – יש להעדיף את גביית החוב הברור על פני החשש. אולם, במקרה של חשש גזל – הוא גובר אפילו על חוב ברור.

ז. דינו של שיק שאבד

בנוגע לשיק שאבד יש להבחין בין שיק למוטב בלבד לבין שיק סחיר.

בנוגע לשיק שהוא למוטב בלבד, אין חשש שמישהו אחר יגבה את השטר, אך יש חשש, שהמוטב יגבה בעזרתו שוב. וזאת, הן במזיד והן בשוגג, כגון, שלאחר זמן המוטב מצא אצלו שיק, ושכח שכבר קיבל תמורתו, והוא חוזר לגבות אותו. כפתרון לחשש זה אפשר, כאמור, לתת לכותב השיק קבלה.

אך פתרון זה אינו מושלם, כיוון שכאשר אדם בא לפרוע שיק הוא לא ניגש לכותב השטר, אלא לבנק של כותב השטר. הבנק אינו מודע לכך שהמוטב כבר קיבל תשלום ונתן קבלה, ולכן ישלם למוטב.

57. **בבא בתרא** קסח,ב.

58. שם קסט,א,ב.

59. **רשב"ם** שם קסט,ב, ד"ה אמר להו.

בעיה זו אינה קיימת כאשר ישנו תאריך על השיק, כיוון שהבנק מכבד שיקים רק תוך שישה חודשים מהתאריך הכתוב עליהם. ולכן אם נכתב תאריך על השיק והוא ידוע, אזי לאחר המתנת שישה חודשים ניתן לחייב את כותב השיק לשלם את תמורתו בעבור קבלה.

אם אין תאריך על השיק אזי ניתן להגן על כותב השיק על ידי ביטול השיק, ואז הבנק לא יכבד את השיק. אמנם ייתכן מצב שבו פרטי השיק לא ידועים, וכך לא ניתן לבטלו, ואם כן עדיין כותב השיק עלול להסתכן בתשלום כפול, וקבלה לא תספיק כדי להגן עליו. לקמן נראה, אגב הדיון על שיק סחיר, אם יש פתרון גם למצב כזה.

בנוגע לשיק סחיר, חזרנו למחלוקת האחרונים לגבי שטר למוכ"ז. כיוון שהדבר שנוי במחלוקת, לכאורה עומדת לנתבע טענת "קים לי" כדעת נתיבות המשפט,⁶⁰ הפוטר את אותן מלתת שטר חדש אפילו תמורת קבלה והתחייבות לפיצוי.

אמנם, על פי החוק חייב כותב השיק לשלם בתמורה לקבלת ערבות שתניח את דעתו של בית המשפט:

כלומר, כאשר ישנה מחלוקת בין הפוסקים ניתן להכריע בה אם ישנו חוק כאחת השיטות. במקרה זה על פי פקודת השטרות במקרה של שיק שאבד ניתן לסמוך על ערבות:

69. שטר שאבד לפני שעבר זמנו, יכול האדם שהיה אוהזו לבקש את המושך שיתן לו שטר אחר ככתבו, אגב מתן ערובה למושך, אם ידרוש זאת, לשפותו כלפי כל אדם במקרה שיימצא השטר שאבד לפי דבריו; מושך שנתבקש כאמור וסירב ליתן כפל השטר, אפשר לכוף אותו שיתן.

70. בכל תובענה או הליך על פי שטר, יכול בית המשפט או שופט לצוות שאיבוד השטר לא ישמש טענה, ובלבד שניתן שיפוי, להנחת דעתו של בית המשפט או של השופט, כלפי תביעותיו של כל אדם אחר על פי השטר הנדון.

אמנם, בדרך כלל, בנושאים בהם המציאות לא השתנתה אין סיבה לפסוק על פי החוק, אלא על פי ההלכה.⁶¹ אולם, במקרה זה החוק איננו מנוגד להלכה, אלא הוא זהה לאחת מהדעות הקיימות בהלכה, ולכן לדעת המהרש"ם, ניתן לקבל את החוק:

ועוד אני אומר דלפי מה שכתבנו לעיל דעל כל פנים תליא במחלוקת הפוסקים אי שטר מהני להתחייב על הספק א"כ בודאי אמרינן בזה דינא דמלכותא דינא, **דלא הוי כלל נגד דין תורה כיון דגם בדין תורה הוי ספיקא דדינא...**⁶²

דבריו הובאו על ידי אחרונים נוספים,⁶³ וכך כתב הריא"ה הרצוג מדעתו: "ואולי גם בספק פלוגתא דרבוותא יש להסתמך בזה בדינא דמלכותא."⁶⁴ לכך יש להוסיף שיקול חשוב

60. עיינו בשו"ת בית יצחק (שמלקס) חו"מ, טו, שהתווכח עם נתיבות המשפט, אך בסוף כתב: "והגם כי דברי הנתיבות צ"ע, מכל מקום המוחזק יוכל לומר קים לי".

61. ראו למשל: הרב הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, כרך ב, עמ' 72.

62. שו"ת מהרש"ם ה, מה.

63. פסקי דין רבניים ד עמ' 280; שו"ת עטרת פז א, ג, חו"מ ד.

64. הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, ב, עמ' 72.

ביותר, והוא שאדם נותן שיק על דעת המנהג המקובל, ובפועל המנהג המקובל על פי החוק, ולכן, כך יש לפסוק. לפיכך, מסתבר שיש לפסוק כדעת הצמח צדק שעל כותב השטר לשלם את חובו בתמורה לקבלה וערבות של מקבל השיק לפצות את הכותב במקרה של תביעה חוזרת.

סיכום

על פי החוק לשיק יש משמעות כפולה: האחת, כחלק מדיני שליחות – הוא הוראה לבנק לתת כסף למחזיק בשיק מתוך הפיקדונות של כותב השיק. והשנייה, כחלק מדיני שטרות – התחייבות של כותב השיק אותה ניתן לממש בבית המשפט. בעקבות כך, נחלקו האחרונים בשאלת מעמדו ההלכתי של שיק. יש שסברו שדינו רק כהוראה לתשלום, יש שסברו שדינו ככסף מזומן ויש שסברו שדינו בהתאם למקובל כדין התחייבות (בנוסף על היותו הוראה לתשלום).

המחזיקים בדעה השלישית, השוו שיק לשטר למוכ"ז ("ממרני") שמעמדו נדון בהלכה באריכות, ונקבע שיש לו תוקף הלכתי על פי מנהג הסוחרים. במסגרת זו נחלקו אחרונים בשאלה האם יש להחיל את תקנת השוק המגנה על מי שקיבל שטר למוכ"ז בתום לב לאחר תשלום תמורה. ברוח זו כתב בשו"ת מנחת יצחק שגם בנוגע לשיק יש לקבל את החוק המגן על אוהו כשורה, בתמורה ובתום לב, כיוון שהחוק מקביל לתקנת השוק.

סוגיה נוספת שנדונה היא דינו של שיק סחיר שניתן עבור חוב, ואבד – האם במקרה זה יש לחייב את כותב השיק לשלם את החוב למרות שישנו חשש שהוא ייתבע לשלם אותו שוב. בעניין זה הובאה מחלוקת משולשת בין האחרונים, ולמסקנה הוצע לקבל את העמדה ההלכתית המחייבת את כותב השיק לשלם בתמורה לקבלת התחייבות לשיפוי במקרה של תביעה כפולה. זאת, כיוון שעמדה זו זהה לקביעת החוק ובמקרה שהחוק "מכריע" במחלוקת יש לו תוקף, וכן בגלל שעל דעת כן השיק ניתן.